

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده اندیشه سیاسی، انقلاب و تمدن اسلامی

رساله دکتری رشته علوم سیاسی گرایش اندیشه های سیاسی

جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه

و مقایسه آن با اندیشه سلفی با تأکید بر آراء امام خمینی (ره)

استادان راهنما:

دکتر محمدمهدی اسماعیلی

دکتر عبدالرحمن حسنی فر

استاد مشاور :

دکتر فرهاد زیویار

پژوهشگر:

محسن دشتکوهی

اسفند ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده اندیشه سیاسی، انقلاب و تمدن اسلامی

رساله دکتری رشته علوم سیاسی گرایش اندیشه های سیاسی

جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه

و مقایسه آن با اندیشه سلفی با تأکید بر آراء امام خمینی (ره)

استادان راهنما:

دکتر محمدمهدی اسماعیلی

دکتر عبدالرحمن حسنی فر

استاد مشاور :

دکتر فرهاد زیویار

پژوهشگر:

محسن دشتکوهی

اسفند ۱۳۹۶

سپاسگزاری

مراتب سپاس و قدردانی خالصانه خود را تقدیم اساتید محترم پژوهشکده اندیشه سیاسی، انقلاب و تمدن اسلامی به ویژه ریاست محترم پژوهشکده، جناب آقای دکتر موسی نجفی و اساتید راهنما، جناب آقایان دکتر محمد مهدی اسماعیلی و دکتر عبدالرحمن حسنی فر و استاد گرانقدر مشاور، جناب آقای دکتر فرهاد زیویار نموده، برای ایشان سلامتی و دوام توفیقات در همه عرصه های زندگی را از درگاه احدیت مسئلت می نماید.

تقدیم به:

روح پرفتح شهدا انقلاب و دفاع مقدس

چکیده

کارآمدی در کنار مشروعیت و مقبولیت از مباحث مهم در اندیشه‌ورزی سیاسی است که ارتباط وثیق با استمرار حیات نظام‌های سیاسی دارد. اگر چه در باب چیستی، ماهیت، عناصر و مولفه‌های کارآمدی اختلاف نظر فراوان بین اندیشمندان مکاتب مختلف فکری وجود دارد؛ با وجود این در دوره مدرن، یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در سنجش کارآمدی سیاسی به نقش و جایگاه مردم در عرصه سیاسی بستگی دارد. از این‌رو، ضرورت دارد با توجه به استقرار نظام سیاسی مبتنی بر آموزه‌های دینی در ایران، جایگاه مؤلفه مزبور ابتدا در دو حوزه اندیشه‌ورزی سیاسی شیعه و سلفی و سپس در آراء و اندیشه‌های امام خمینی(ره) مورد واکاوی تطبیقی قرار گیرد. با درک این ضرورت، موضوع نقش و جایگاه مردم در کارآمدی نظام سیاسی دینی به عنوان «هدف ویژه» این پژوهش انتخاب شده است تا به این پرسش پاسخ داده شود که مردم از منظر کارآمدی چه جایگاهی در اندیشه سیاسی شیعه و سلفیه دارند و این مؤلفه چگونه در اندیشه سیاسی امام خمینی نمود یافته است؟ در پاسخ به پرسش مزبور، این فرضیه با استفاده از روش تحلیلی-تفسیری و تطبیقی مورد سنجش قرار گرفت که رویکردهای نظری که در معرفت‌شناسی نگاه عقلانی و حقیقت‌گرا به دین، دارند کارآمدی نظام سیاسی دینی را در مردم سالاری می‌بینند و در مقابل، رویکردهایی که در معرفت‌شناسی عقل را نفی کرده و نگاه ظاهری و قشری به دین دارند، مردم سالاری را نفی و آن را جزء مؤلفه‌های کارآمدی نظام سیاسی نمی‌دانند.

در اثبات فرضیه مزبور استدلال شد که هر چند در اندیشه سلفی متقدم، نقشی برای مردم در سپهر نظام سیاسی تعریف نشده بود اما برخی از متفکران جریان نوسلفی به سوی مردم‌سالاری گام برداشته و پذیرای نقش مردم در کارآمدی نظام سیاسی شده‌اند. از سوی دیگر، در سپهر اندیشه سیاسی شیعه به نقش و جایگاه مردم در عرصه‌های تصمیم‌گیری، اداره و نظارت بر حکومت به عنوان عامل کارآمدی توجه شده است. در چارچوب اندیشه شیعی، امام خمینی نگاهی ویژه به نقش و جایگاه مردم در کارآمدی نظام سیاسی داشته و قائل به ایفای نقش حداکثری مردم در عرصه‌های مختلف حاکمیتی بوده و کارآمدی حکومت را در همکاری و ایفای نقش مردم در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دیده است.

کلید واژه‌ها: کارآمدی، نظام سیاسی، اندیشه سیاسی شیعه، اندیشه سیاسی سلفی، مردم، امام خمینی.

فهرست مطالب:

۱	فصل اول: .....
۱	کلیات پژوهش .....
۱	۱. طرح مسئله .....
۴	۲. پرسش پژوهش .....
۴	۳. فرضیه پژوهش .....
۴	۴. پیشینه پژوهش .....
۴	الف. مرور آثار مبتنی بر اندیشه های سیاسی شیعی .....
۱۱	ب. مروری بر پیشینه پژوهش های انجام شده در حوزه اندیشه سلفیه .....
۲۰	۶. تعریف مفاهیم .....
۲۰	۶-۱. کارآمدی .....
۲۲	۶-۱-۱. کارآمدی سیاسی .....
۲۳	۶-۲. اندیشه سیاسی .....
۲۴	۶-۲-۱. اندیشه سیاسی شیعه .....
۲۴	۶-۲-۲. اندیشه سیاسی سلفی .....
۲۵	۶-۳. جمهوریت .....
۲۶	۶-۴. مشروعیت .....
۲۷	۶-۵. فرهنگ سیاسی .....
۲۸	۷. روش شناسی/ Methodology .....
۲۹	۸. چارچوب نظری .....
۳۲	۸-۱. نظریه های توسعه سیاسی و کارآمدی .....
۳۹	۸-۲. رویکردها و نظریه های کارآمدی .....
۳۹	۸-۲-۱. نظریه توفیق .....
۴۰	۸-۲-۲. نظریه رضایت مردم .....
۴۱	۸-۲-۳. نظریه سیستم .....
۴۴	۸-۲-۴. نظریه نسبیت در کارآمدی .....
۴۴	۸-۲-۵. نظریه انجام تکلیف .....
۴۵	۸-۲-۶. نظریه ذاتی عملی .....
۴۸	۸-۳. فرهنگ سیاسی و کارآمدی .....
۵۱	۸-۴. جامعه مدنی و کارآمدی سیاسی .....
۵۲	۹. چارچوب تحلیلی رساله .....
۵۳	۱۰. ساماندهی تحقیق .....
۵۶	فصل دوم: .....
۵۶	کلیات مباحث کارآمدی .....
۵۷	سرآغاز فصل .....
۵۷	۲-۱. کارآمدی و مشروعیت .....
۶۵	۲-۲. کارآمدی و ساختار سیاسی .....

۶۷	۲-۳. کارآمدی و اقتدار ملی
۶۸	۲-۴. کارآمدی و سیاست‌گذاری عمومی
۶۹	۲-۵. کارآمدی و مشارکت سیاسی
۷۱	۲-۶. کارآمدی و فرهنگ سیاسی
۷۴	۲-۶-۱. کارآمدی و فرهنگ سیاسی دولت‌گرا
۷۶	فصل سوم:
۷۶	نقش و جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی سلفیه
۷۷	۱. پیدایش سلفیه
۸۱	۳-۲. مفهوم سلفیه
۸۳	۳-۳. سنت فکری اهل حدیث
۸۴	۳-۳-۱. ابن‌حنبل
۸۶	۳-۳-۲. تحول در سلفی‌گری پس از حمله مغول و اسقاط خلافت عباسی
۹۰	۳-۳-۳. تحول در سلفی‌گری پس از انحلال خلافت عثمانی
۹۳	۳-۳-۴. سلفیه و اتخاذ رویکرد جهادی
۹۳	۳-۳-۴-۱. رشیدرضا
۹۵	۳-۳-۴-۲. سید قطب
۹۸	۳-۳-۵. وهابیت
۱۰۰	۳-۳-۵-۱. جایگاه مردم در اندیشه سیاسی وهابی
۱۰۱	۳-۳-۵-۲. اطاعت مطلق مردم از حاکم
۱۰۲	۳-۳-۵-۳. نقش مردم در انتخاب و عزل حکومت‌کنندگان
۱۰۶	۳-۵. رویکردهای نظری معتدل سلفی
۱۰۷	۳-۵-۱. اندیشه نوسلفی
۱۱۴	۳-۵-۲. جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه اخوان المسلمین مصر
۱۱۵	۳-۵-۲-۱. اصول راهبردی مرامنامه اخوان‌المسلمین
۱۱۶	۳-۵-۲-۲. جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه اخوانی
۱۱۷	۳-۵-۲-۲-۱. نقش و جایگاه مردم در حکومت دینی از نگاه اخوانی
۱۱۸	۳-۵-۲-۲-۲. مسئولیت اجتماعی مردم در حکومت اسلامی
۱۱۹	۳-۵-۲-۲-۳. شورا و انتخابات در حکومت اسلامی از دید اخوان‌المسلمین
۱۲۰	۳-۵-۲-۲-۴. نظام حزبی آزاد
۱۲۱	۳-۵-۲-۲-۵. مبانی مشروعیت حاکم از دید اخوان
۱۲۲	۳-۵-۲-۲-۶. جایگاه زنان در اندیشه سیاسی اخوانی از منظر کارآمدی
۱۲۴	جمع بندی
۱۲۶	فصل چهارم
۱۲۶	جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه
۱۲۷	۴-۱. سرآغاز فصل
۱۳۶	۴-۲. جایگاه عقلانیت جامعه در اندیشه سیاسی شیعه
۱۳۹	۴-۳. جایگاه مردم در اندیشه سیاسی شیعه

۱۴۲	۴-۴. نگاه انسان شناسی شیعه.....
۱۴۹	۴-۵. مؤلفه های کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه.....
۱۵۶	۴-۶. نظارت مردم بر حاکمان سیاسی.....
۱۶۱	۴-۷. شورا در اندیشه سیاسی شیعه.....
۱۶۳	۴-۸. نظریه شورویه بودن سلطنت اسلامی.....
۱۶۸	۴-۹. امر به معروف و نهی از منکر.....
۱۷۱	۴-۱۰. ارتباط بین مشروعیت و کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه.....
۱۷۶	۴-۱۱. جایگاه زنان در کارآمدی نظام سیاسی.....
۱۷۹	۴-۱۱. جایگاه مردم در عرصه سیاسی و مؤلفه های کارآمدی در سیره علوی.....
۱۸۰	۴-۱۱-۱. اقبال عمومی؛ دلیل پذیرش حکومت.....
۱۸۱	۴-۱۱-۲. اهمیت آزادی در پذیرش حاکم اسلامی.....
۱۸۱	۴-۱۱-۳. نظارت مردمی بر عملکرد کارگزاران حکومتی.....
۱۸۳	۴-۱۱-۵. مشورت با مردم.....
۱۸۴	۴-۱۱-۶. پاسخگویی؛ لزوم ارائه توضیح به مردم نسبت به عملکرد و اقدامات.....
۱۸۴	۴-۱۱-۷. عدالت اجتماعی.....
۱۸۶	فصل پنجم.....
۱۸۶	نقش و جایگاه مردم از منظر کارآمدی در دیدگاه امام خمینی (ره).....
۱۸۷	۵-۱. سرآغاز فصل.....
۱۹۱	۵-۲. معرفتشناسی در اندیشه امام خمینی:.....
۱۹۶	۵-۳. نگاه هستی شناسی امام خمینی.....
۱۹۷	۵-۴. مبانی جمهوریت در نگاه انسان شناسی امام خمینی.....
۲۰۳	۵-۵. خدمت به خلق، مبنایی برای جمهوریت در اندیشه سیاسی امام خمینی.....
۲۰۷	۵-۶. نسبت ولایت فقیه و جمهوریت در اندیشه سیاسی امام خمینی.....
۲۱۰	۵-۷. نسبت حقوق انسانی و حقوق دینی در اندیشه امام خمینی.....
۲۱۱	۵-۸. نسبت مردم سالاری و حکومت اسلامی در اندیشه امام خمینی.....
۲۱۵	۵-۹. مؤلفه های کارآمدی مردم در اندیشه سیاسی امام خمینی.....
۲۱۵	۵-۹-۱. حق تعیین سرنوشت.....
۲۲۱	۵-۹-۲. نقش زنان در کارآمدی نظام سیاسی در نگاه امام خمینی.....
۲۲۳	۵-۹-۳. نفی زور و غلبه در اندیشه سیاسی امام خمینی.....
۲۲۴	۵-۹-۳. پذیرش نظر اکثریت به عنوان ملاکی تعیین کننده و مشروعیت بخش.....
۲۲۹	۵-۹-۴. نقش کارآمد مردم در تأسیس نظام سیاسی.....
۲۳۲	۵-۹-۵. کارآمدی مردم در اداره نظام سیاسی.....
۲۳۶	۵-۹-۶. نظارت مردمی و کارآمدی نظام سیاسی.....
۲۳۸	۵-۹-۷. نقش مردم در کارآمدی اقتصادی.....
۲۴۰	۵-۹-۸. نقش مردم در کارآمدی امنیت ملی.....
۲۴۲	جمع بندی.....
۲۴۷	فصل ششم: نتیجه گیری.....

۲۴۸	نتیجه گیری
۲۵۱	۱. دیدگاه سلفی
۲۶۵	کتابنامه
۲۶۵	الف. فارسی
۲۷۳	ب. منابع عربی
۲۷۳	ج. منابع لاتین
۲۷۳	د. سایت ها

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱. طرح مسئله

مفهوم کارآمدی یکی از مهم ترین چالش‌های همه نظام های سیاسی می باشد. ناکارآمدی یا ضعف در کارآمدی می تواند حیات نظام های سیاسی را با خطر جدی مواجه سازد. کارآمدی با مشروعیت ارتباط مستقیم دارد به نحوی که ناکارآمدی باعث از دست رفتن مشروعیت نظام سیاسی می شود. برخی از اندیشمندان سیاسی اولین گام فروپاشی نظام های سیاسی را بحران ناکارآمدی می دانند یکی از مؤلفه های اصلی کارآمدی هر نظام سیاسی ناظر به نقش و جایگاه مردم در عرصه سیاسی می باشد. هر چه نقش و جایگاه مردم در عرصه سیاسی بیشتر باشد آنگاه می توان انتظار داشت که نظام سیاسی کارآمد تر باشد به عبارت دیگر کارآمدی نظام سیاسی با میزان نقش آفرینی مردم در عرصه های سیاسی و اجتماعی ارتباط مستقیم دارد.

هر چند نقش و جایگاه مردم در عرصه های مختلف سیاسی و اجتماعی به عنوان مؤلفه ای مهم و مؤثر در کارآمدی نظام سیاسی مورد پذیرش بیشتر اندیشمندان و متفکران سیاسی قرار گرفته است، اما در حوزه اندیشه سیاسی دینی، یکی از چالش های پیش روی اندیشمندان دینی این بوده است که با وجود نصوص و احکام دینی، مردم چه جایگاهی در عرصه سیاسی دارند؟ در پاسخ به این پرسش دیدگاههای متفاوتی در خصوص نقش مردم در حکومتداری دینی صورتبندی شده است. برخی از علماء و اندیشمندان مسلمان به توجه به پیشینه معرفتی شان قائل به ایفای نقش مردم در عرصه سیاسی هستند و برخی دیگر نقش مردم را محدود به حمایت از حاکم دینی دیده اند. این موضوع باعث شکل گیری گفتمان های رقیب در خصوص نقش و جایگاه مردم در عرصه سیاسی در حوزه اندیشه سیاسی اسلام شده است. در برخی رویکردهای نظری نظیر وهابیت مشارکت مردم در عرصه سیاسی را اندیشه ای وارداتی از غرب دانسته و آن را نفی کرده اند. شاید بتوان گفت که جریان فکری نوسلفی از قاعده پیش گفته مستثنی است. جریان نوسلفی تا حدودی نقش مردم در عرصه سیاسی را پذیرفته است. اخوان المسلمین عزل و نصب حاکم را در اختیار امت قرار می دهد و فقط حاکمی را مشروع می داند که با انتخاب مردم به حکومت رسیده باشد.

در حوزه اندیشه شیعه نیز گفتمان های رقیب در خصوص نقش و جایگاه مردم صورتبندی شده است. در این میان امام خمینی به عنوان یک عالم شیعه بر نقش حداکثری مردم در عرصه های مختلف سیاسی و اجتماعی و استفاده از ظرفیت مردمی برای افزایش کارآمدی نظام جمهوری اسلامی تأکید کرده است اما علی رغم تأکید ایشان، وجود برخی موانع نظری و ساختاری باعث شده که از ظرفیت مردمی برای کارآمدی نظام سیاسی کمتر استفاده شود و مردم نقش و جایگاه قابل ملاحظه‌ای در عرصه سیاسی از منظر کارآمدی نداشته باشند. اهم موانعی که مانع استفاده از ظرفیت حداکثری مردم می شود را می توان به این شرح بر شمرد.

الف. موانع نظری و اندیشه ای: هر چند ویژگی هایی، نظیر خردگرایی، استبداد ستیزی و عدالت محوی، اندیشه سیاسی شیعه را واجد ظرفیت لازم برای پذیرش نقش مردم در عرصه سیاسی و به تبع آن کارآمدی نظام سیاسی کرده است، اما وجود دو رویکرد نظری متفاوت نسبت به نقش و جایگاه مردم در اندیشه سیاسی شیعه که در یکی بر نقش حداکثری مردم در عرصه سیاسی تأکید شده و در دیگری نقش مردم محدود به حمایت از حاکم اسلامی شده است، باعث شکل گیری دو جریان سیاسی رقیب در عرصه سیاسی شده است. وجود دیدگاه‌های متعارض در خصوص نقش و جایگاه مردم در اداره نظام سیاسی باعث شده که عملاً نظام سیاسی از مهم ترین مؤلفه کارآمدی سیاسی بهره کامل را نبرد.

ب. فرهنگ سیاسی دولت گرا یا فرهنگ سیاسی تبعی: فرهنگ سیاسی مردم ایران به نحوی صورتبندی شده است که بیشترین نقش را به دولت داده است این فرهنگ باعث شده که تقریباً در همه امور مردم از دولت انتظاراتی داشته باشند. این نوع فرهنگ سیاسی محصول پیشینه تاریخی جامعه ایرانی می باشد. این امر باعث شده که مردم در برابر دولت نقشی انفعالی داشته باشند.

ج. عدم شکل گیری جامعه مدنی: عدم شکل گیری جامعه مدنی و حوزه عمومی قوی به دلیل استبداد حاکمان در قرن های گذشته مانعی مهم در برابر ایفای نقش مردم در عرصه سیاسی بوده است.

د. چهارمین عامل ناظر به عملکرد حاکمان سیاسی است: حاکمان سیاسی با توسعه نقش دولت به همه عرصه‌ها اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مجال نقش آفرینی مردم را سلب کرده اند. از طرف دیگر مانع شکل‌گیری ساختارهای مناسب برای ایفای نقش مردم و مشارکت آنها شده اند.

به طور کلی، عوامل فوق باعث شده که در عرصه عمل، مردم نقش سازنده و قابل ملاحظه‌ای در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی نداشته باشند. به نظر می‌رسد در حوزه اندیشه سیاسی شیعه با توجه به جایگاه عنصر عقلانیت در این نظام فکری، ظرفیت لازم برای ایفای نقش مردم در عرصه‌های مختلف اعم از سیاسی و اجتماعی وجود داشته باشد. امام خمینی به عنوان یک عالم شیعه و اسلام شناس نقشی مهم و سازنده در برجسته کردن نقش و جایگاه مردم در عرصه سیاسی و به تبع آن کارآمدی نظام سیاسی داشته است. بازنگری در آراء و دیدگاه‌های امام خمینی به عنوان بنیانگذار جمهوری اسلامی برای فهم دقیق‌تر آراء و دیدگاه‌های ایشان در ارتباط با نقش و جایگاه مردم در نظام سیاسی اسلام و ارتباط آن با کارآمدی نظام سیاسی می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد.

در این رساله تلاش خواهد شد تا جایگاه مردم در عرصه سیاسی در دو نظام اندیشگی سلفی و شیعه‌(با تأکید بر اندیشه سیاسی امام خمینی)، از منظر کارآمدی، تجزیه و تحلیل شده و موانع نظری و اندیشه‌ای موجود در دیدگاه‌های فوق در ارتباط با جایگاه و نقش مردم در حکومتداری تبیین شود. به نظر می‌رسد با توجه به شرایط سیاسی و اجتماعی جوامع اسلامی، نخبگان و اندیشمندان مسلمان می‌توانند نقش مهم و سازنده‌ای در بازاندیشی و تغییر نگاه نسبت به نقش و جایگاه مردم در حکومتداری دینی و به تبع آن کارآمدی حکومت‌های دینی ایفا کنند. در کنار این موضوع، باید به شکل‌گیری جامعه مدنی با الگوگیری از مدینه النبی پیامبر اسلام(ص) و رشد حوزه عمومی توجه کرد به نحوی که در دراز مدت مردم بتوانند حائز نقش بیشتری در توسعه و کارآمدی نظام سیاسی شوند.

۲. پرسش پژوهش

پرسش اصلی پژوهش:

➤ از منظر کارآمدی سیاسی، مردم چه نقش و جایگاهی در اندیشه سیاسی

شیعه، سلفیه و امام خمینی(ره) دارند؟

پرسش های فرعی پژوهش:

➤ کارآمدی چیست و مبانی نظری آن کدامند؟

➤ نقش و جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی سلفیه چیست؟

➤ نقش و جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی شیعه چیست؟

➤ نقش و جایگاه مردم از منظر کارآمدی در اندیشه سیاسی امام خمینی چیست؟

۳. فرضیه پژوهش

رویکردهای نظری که در معرفت شناسی نگاه عقلانی و حقیقت گرا به دین، دارند کارآمدی نظام سیاسی دینی را در مردم سالاری می بینند و در مقابل، رویکردهایی که در معرفت شناسی عقل را نفی کرده و نگاه ظاهری به دین دارند مردم سالاری را نفی و آن را جزء مولفه های کارآمدی نظام سیاسی نمی دانند.

۴. پیشینه پژوهش

الف. مرور آثار مبتنی بر اندیشه های سیاسی شیعی

در باب کارآمدی نظام سیاسی در اندیشه سیاسی شیعه و امام خمینی مطالب بسیاری در قالب کتب و مقالات علمی نوشته شده است. به طور کلی این آثار را می توان به پنج دسته طبقه بندی کرد: دسته ای از منابع موجود، کارآمدی را ناظر بر تحول در اندیشه می دانند؛ دسته دیگر به ارتباط مولفه های کارآمدی با مشروعیت پرداخته اند؛ دسته سوم، به صرفاً مولفه های کارآمدی را از دیدگاه اندیشمندان دینی برشمرده اند؛ دسته چهارم بر ساختار سیاسی و کارکرد آن تمرکز دارند؛ و گروه پنجم به نقش

نخبگان و کارشناسان در تصمیم‌گیری‌های کلان توجه دارند. در این بخش ابتدا به تحقیقات و پژوهش‌هایی اشاره کرد که به سیر تحول و تطور اندیشه‌ها مربوطند و در ادامه سایر آثار به طور اجمال اشاره می‌شود.

کتاب **اندیشه سیاسی در اسلام معاصر** نوشته‌ی حمید عنایت را می‌توان در سنخ آثار مطالعاتی قرار داد که کارآمدی یا ناکارآمدی اندیشه‌ها و گفتمان‌های سیاسی را مورد ارزیابی قرار داده است. بنابر ادعای نویسنده، اندیشه سیاسی فعال‌ترین حوزه از حیات فکری مسلمانان در قرن اخیر بوده است. می‌توان گفت کار اصلی نویسنده در این کتاب، نشان دادن چگونگی تبدیل ایده‌ها (باورها) به عمل اجتماعی-سیاسی (نیروها) است. اینکه چگونه در خلال دوره تجدد خواهی اسلامی، از طریق بازاندیشی در برخی مفاهیم اساسی، زمینه برای عمل سیاسی ایجاد شد و شیعیان از بی‌عملی و انفعال سیاسی خارج شدند. البته در رابطه با اهل تسنن نیز نویسنده نشان می‌دهد که چگونه با تغییر نگرش‌ها به نهاد خلافت و از دست رفتن کارآمدی آن، اندیشه حکومت اسلامی شکل گرفت. نویسنده برای نشان دادن سیر این تحولات و مستدل کردن بحث‌های خود، چهره‌های اصلی جریان تجدد خواهی اسلامی را معرفی نموده و از خلال کتاب‌ها و آثار و دیدگاه‌های آنها، سیر تحول و بازاندیشی در این مفاهیم را نشان می‌دهد. فصل پنجم کتاب حمید عنایت «نظری به تجددخواهی شیعه» نام گرفته است. عنایت معتقد است در دو قرن اخیر، شیعه اثنی عشری در ایران، عراق و لبنان، چه در نظر و چه در عمل، از خود نشاط و تحرک نشان داده است. نویسنده پویایی اندیشه شیعه را ناشی از «اجتهاد» و استفاده از ابزار عقل در استنباط مسائل مستحدثه می‌داند. وی احیای تفکر شیعی را از جنگ جهانی دوم به این سو، علاوه بر علل کلی که بر همه گروه‌ها اثر گذارده، متأثر از موارد خاصی می‌داند، از جمله نقش رهبری و مرجعیت تقلید در شیعه. وی آغاز این پدیده را از زمان شیخ انصاری می‌داند. مؤلف در بررسی احیای تفکر شیعی، به جریان مشروطه و نقش علما در آن اشاره کرده، آن را مورد بررسی عمیق قرار می‌دهد. وی به تازگی و بی سابقه بودن قانونگذاری از طرف انسان برای روابط اجتماعی در جریان مشروطه اشاره می‌کند و مبانی فقهی ذیل را در

این زمینه ذکر می‌کند: مقدمه واجب، احکام ثانویه ظاهریه، قواعد متفرقه مربوط به جدایی مسائل شرعی از عرفی و مقبوله عمر بن حنظله. نکته‌ای که می‌توان به عنوان انتقاد مطرح کرد آنکه این کتاب عمدتاً به اندیشه‌ها می‌پردازد و از تاریخ و جامعه‌شناسی فقط در مواردی کمک گرفته شده که به روشن کردن زمینه اندیشه‌ها کمک برساند. در واقع این کتاب آنقدر که به اندیشه‌های اسلامی می‌پردازد، به اندیشه‌هایی نمی‌پردازد که مسلمانان طبق برداشت خود عرضه داشته‌اند (ر.ک. عنایت، ۱۳۶۲).

در باب آثار دسته دوم و ارتباط مولفه‌های کارآمدی با مشروعیت دو دیدگاه کلان وجود دارد: دسته اول قائل به ارتباط کارآمدی با مشروعیت سیاسی هستند و ناکارآمدی را باعث سلب مشروعیت سیاسی حکومت می‌دانند. دسته دوم کارآمدی و مشروعیت را دو مقوله جدای از هم دانسته و معتقدند منبع مشروعیت حکومت الهی است و ارتباطی با مؤلفه کارآمدی ندارد. محمد جواد لاریجانی جزء اندیشمندان دسته دوم است. وی در کتاب **حکومت؛ مباحثی در مشروعیت و کارآمدی** تلاش می‌کند تا ساختاری معقول از موضوع حکمرانی را بیان نماید. وی تمایز روشنی بین دو مفهوم «مشروعیت» و «کارآمدی» قائل شده است. نویسنده معتقد است که مطرح و روشن کردن حدود این دو مفهوم به ما امکان می‌دهد مسائل بسیاری را در فلسفه سیاسی با دیدگاهی نو و با دقتی بسیار بالاتر مورد بحث قرار دهیم و لاریجانی می‌نویسد: «همه مفاهیم سیاسی از دو جنبه مختلف، مشروعیت و کارآمدی، قابل بررسی می‌باشند». وی در کتاب نظریه‌ای تحت عنوان نظریه ذاتی عمل ارادی را مطرح کرده است. بر اساس این دیدگاه حکومتی کارآمد خواهد بود که در فهم وضعیت حقیقی و وضعیت مراد و تدوین برنامه عملی برای رسیدن به وضعیت مراد از ظرفیت‌های تخصصی و مردمی، بیشترین بهره را ببرد (ر.ک. لاریجانی، ۱۳۷۳).

در سایت Khamenei.ir در خصوص مباحث مربوط به کارآمدی به نقل از آیت الله خامنه ای چنین آمده است که ایشان مولفه های کارآمدی و مشروعیت را در ارتباط با یکدیگر دانسته و معتقدند در صورت فقدان کارآمدی، مشروعیت نظام از دست خواهد رفت (Khamenei.ir).

در دسته سوم از تحقیقات مؤلفه های کارآمدی از دیدگاه برخی بزرگان دینی نظیر حضرت علی(ع) و علماء دینی نظیر امام خمینی و نائینی برشمرده شده است. بهرام اخوان کاظمی در کتاب **درآمدی بر کارآمدی در نظام سیاسی اسلام** با استفاده از تعریف لیپست از کارآمدی، ابتدا اهداف و کارویژه های حکومت اسلامی را از دیدگاه امام علی(ع) برشمرده است. ۱- تأمین سعادت مادی و معنوی و توجه به رشد و بالندگی مردم ۲- احیاء، احقاق و اقامه حق و دفع باطل ۳- تحقق عدالت ۴- تأمین امنیت ۵- تحقق وحدت امت در پرتو حکومت رهبری الهی ۶- تأمین رفاه عمومی ۷- حفظ کرامت انسانی ۸- وصول به تعامل صحیح و مثبت بین حکومت و مردم و کسب حداکثر رضایت آنها. وی میزان دستیابی و تحقق این کارویژه ها را تعیین کننده میزان کارآمدی و کارایی حکومت می داند. اخوان کاظمی، شاخصه های کارآمدی از دیدگاه امام علی(ع) را به این ترتیب ذکر کرده است. ۱- عدالت و عدالت ورزی ۲- شایسته سالاری ۳- مجرب گرایی ۴- نظارت و کنترل(اعم از نظارت و کنترل درونی و خود کنترلی و نظارت عمومی و همگانی) ۵- قانون گرایی و ضابطه مند بودن بجای رابطه گرایی ۶- امانت داری، تکلیف گرایی و مسئولیت شناسی ۷- سرمشق بودن رهبران و مدیران و ساده زیستی آنان ۸- کفاف و قناعت و پرهیز از اسراف. محقق محترم در پایان نتیجه گیری می کند که اگر کارگزاران نظام به شاخص های فوق تأسی کنند کارآمدی نظام سیاسی افزایش خواهد یافت(ر.ک. اخوان زنجانی، ۱۳۸۶).

محسن رضوانی در مقاله **«کارآمدی حکومت اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی»** معتقد است که «بحران کارآمدی» مسأله ای است که امروزه کشور ما را مورد تهدید جدی قرار داده است. بر همین اساس، طرح و تبیین دیدگاه های اندیشمندان و فیلسوفان سیاسی اسلام می تواند راه کارهای مهم و

اساسی را برای حل این معضل ارائه دهد. در این راستا، نویسنده به طرح اندیشه امام خمینی در خصوص کارآمدی پرداخته و ۲۰ شاخصه مهم کارآمدی دولت تحت عنوان کارآمدی اخلاقی، حقوقی، اقتصادی، مدیریتی و سیاسی را، با استناد به مجموعه صحیفه امام، ارائه و تبیین کرده است. نویسنده در بخش‌هایی از مقاله به بررسی ارتباط میان جایگاه مردم و کارآمدی حکومت می‌پردازد و عباراتی از امام را در این زمینه می‌آورد. در شاخص هفدهم کارآمدی دولت از دیدگاه امام خمینی تحت عنوان «مشارکت مردم» گفته می‌شود که «رمز موفقیت و کارآمدی دولت، برخورداری از مشارکت و حمایت همه جانبه تمام اقشار مردم است و دولت به تنهایی هرگز قادر به انجام دادن همه وظایفش نیست (رضوانی، ۱۳۸۴).

در مقاله ای تحت عنوان "کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران، شاخصه ها و مکانیسم ها از منظر امام خمینی" که توسط فرج الله قاسمی در فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی سال هفتم پاییز ۱۳۸۹، شماره ۲۲ صص ۱۷۷-۱۵۳ به چاپ رسیده است، محقق به دنبال پاسخ این پرسش‌ها است که: ۱- کارآمدی دارای چه مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی است؟ و شاخصه‌ها و مؤلفه‌های کارآمدی در اندیشه امام خمینی کدامند؟ وی قائل به این مطلب است که نظام جمهوری اسلامی مبتنی بر چارچوب ساختار- کارگزار است و تعامل بین دو بعد ساختاری و کارگزاری باعث کارآمدی نظام سیاسی می‌شود. از طرف دیگر اگر هر یک از این دو بعد درست عمل نکنند باعث ناکارآمدی نظام سیاسی می‌شوند. از نظر نگارنده مؤلفه‌های کارآمدی نظام سیاسی اسلامی عبارتند از: قانون محوری- مشارکت مردمی- نفی استبداد- نظارت مردمی- برابری- شایسته‌سالاری- عدالت- عقل‌گرایی- مصلحت محوری- وحدت و همگرایی بین مردم و مسئولان. وی کارآمدی نظام سیاسی اسلامی را در گرو عمل به احکام اسلام می‌داند. ایشان مؤلفه‌های کارآمدی در اندیشه امام خمینی را به این ترتیب برشمرده است. قانون‌گرایی- مردم‌گرایی- خدمت‌گزاری- مشارکت مردم در دولت- حمایت از طبقات پایین جامعه- جلب محبت و رضایت مردم- استفاده از ظرفیت مصلحت- وحدت و همگرایی بین مسئولان نظام و همگرایی بین دولت و ملت. محقق محترم بر این باور است که در اندیشه امام یکی از مؤلفه‌های کارآمدی عامل کارگزار است

که ناظر به ویژگی های شخصی حاکمان می باشد. در دیدگاه امام خمینی کارگزاران سیاسی باید یک سری ویژگی هایی داشته باشند که برخی از آنها عبارتند از: ترد چاپلوسان و متملقان، انتقاد پذیری مسئولان نظام سیاسی، ساده زیستی، قاطعیت در عمل، تعهد و تدین، و تخصص (ر.ک. قاسمی، ۱۳۸۹).

در مقاله **بررسی کارآمدی حکومت از دیدگاه امام خمینی** به قلم علیرضا صدرا و مسلم کرم زادی که در نشریه حکومت اسلامی، سال چهارم، شماره سوم در پاییز ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است، نگارندگان کارآمدی نظام را به میزان دست یابی به اهدافی دانسته اند که هر نظام سیاسی بر اساس ایدئولوژی برای خود تعریف می کند. بر اساس این دیدگاه، امام خمینی به عنوان معمار انقلاب اسلامی، کارآمدی حکومت را در تحقق اهدافی همچون خدمت به مردم، حاکمیت قانون، توجه به مقتضیات زمان و مکان، نظارت مردم، شایسته سالاری و اقتصاد مردمی دیده است. نویسنده مقاله در پایان نتیجه گرفته است که امام خمینی نه تنها همه کاره و پرمسئولیت بودن دولت و دخالت آن در همه امور را باعث ناکارآمدی حکومت دانسته بلکه معتقد است سپردن کارها به مردم و نقش آفرینی آنها در عرصه های مختلف باعث کارآمدی نظام سیاسی می شود (صدرا و کرم زادی، ۱۳۸۸).

دسته چهارم از آثار بر ساختار سیاسی و کارکرد آن تمرکز دارند. از جمله در تحقیقی تحت عنوان "تأثیر فرهنگ دولت‌گرا بر کارآمدی نظام سیاسی در جمهوری اسلامی" که در قالب مقاله توسط محمدرضا صیاد، محمد علی خسروی، علی شیرخانی و ملک تاج خسروی باب اناری در فصلنامه پژوهش های سیاسی جهان اسلام به چاپ رسید، نویسندگان تلاش کرده اند تا با بررسی رابطه میان فرهنگ سیاسی و کارآمدی نظام سیاسی، تأثیر فرهنگ دولت‌گرا بر کارآمدی نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران را مورد نقد و ارزیابی قرار دهند. آنها به دنبال یافتن پاسخ این سؤال بوده اند که: فرهنگ دولت‌گرا چه تأثیری بر کارآمدی نظام سیاسی در جمهوری اسلامی ایران داشته است؟ در پاسخ به سؤال خود این فرضیه را مطرح می کنند که: فرهنگ دولت‌گرا با تبیین وظایف متعدد در عرصه سیاسی و اقتصادی برای دولت موجب ضعف کارآمدی نظام سیاسی در جمهوری اسلامی ایران شده است. در این پژوهش با بهره